

**И.АРАБАЕВ атындагы КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ
К. КАРАСАЕВ атындагы БИШКЕК МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 10.24.699 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШИ

Кол жазма укугунда
УДК:81"38:811.111(575.2)(043.3)

БАЙГАЗИЕВ ДАНИЯР ТАЛАНТБЕКОВИЧ

**ЫР ДИСКУРСУНУН ЛИНГВОСТИЛИСТИКАЛЫК ЖАНА
ЛИНГВОМАДАНИЙ ӨЗГӨЧҮЛҮКТӨРҮ**
(англис жана кыргыз тилдериндеги материалдардын негизинде)

10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими

Филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу
үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек- 2024

Диссертациялык иш И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Ш. Кадырова атындагы Дүйнөлүк тилдер жана эл аралык мамилелер институтунун англис тилин окутуунун технологиясы, теориясы жана практикасы кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи:

Бекбалаев Аменгельды Абдыжапарович,
филология илимдеринин доктору, профессор, Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз Россия Славян университетинин герман филологиясы кафедрасынын профессору

Расмий оппоненттер:

Жетектөөчү мекеме:

Диссертациялык иш 2025-жылдын 224-январында 13.00дө И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети жана К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетине караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д10.24.699 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: Бишкек шаары, И. Раззаков көч., 51А.

Коргоонун онлайн трансляциясынын идентификациялык коду: <https://vc.vak.kg/b/102-pct-peh-h5a>

Диссертация менен И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин (720026, Бишкек ш., И. Раззаков көч., 51А) жана К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин (720040, Бишкек ш., Ч. Айтматов просп., 27) китепканаларынан, ошондой эле диссертациялык кеңештин сайтынан (www.arabaev.kg) таанышууга болот.

Автореферат 2024 -жылдын 24-декабрында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
филология илимдеринин кандидаты, доцент

Джаркинбаева Н.Б.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу англис жана кыргыз тилдериндеги ыр дискурсуна лингвостилистикалык жана лингвомаданий бөтөнчөлүктөрү комплекстүү салыштырууга алынган жана төмөнкү себептердин негизинде жогорку илимий мааниге ээ:

1. Заманбап лингвистикада дискурстун ар кандай түрлөрү иликтенип, анын ичинде ыр дискурсуна болгон кызыгуулар дагы арткан, анткени ырлар тилин гана эмес, улуттук жана маданий иденттүүлүктү билдирүүдө маанилүү курал болуп саналат. Ыр тексттери бүгүнкү күндөгү маданияттын маанилүү бөлүгүнө айланып, тилди жана маданиятты кабыл алууга таасир этет, ошондой эле, коомдук жана маданий баалуулуктарды калыптандыруунун жана түшүнүүнүн көпүрөсү болуп кызмат кылат.

2. Ыр дискурсу вербалдык жана музыкалык билдирүү каражаттарын бириктирип, аны өзгөчө эффективдүү куралга айландырып, көп маданияттуу байланышты жана маданий маанилерди берүү үчүн уникалдуу феномен болуп саналат. Бул изилдөө азыркы ааламдашуу мезгилинде контекстинде тил менен маданияттын өз ара аракеттешүүсүнүн механизмдерин тереңирээк түшүнүүгө жардам берет.

3. Англис жана кыргыз тилдерин салыштырма талдоо жүргүзүү өзгөчө маанилүү, анткени бул эки тил ар башка тилдик топторго (герман жана түрк) таандык, жана алардын ыр дискурсу лексикалык-семантикалык, стилистикалык жана маданий өзгөчөлүктөрү боюнча бир топ айырмаланышы мүмкүн. Бул ыр жанрынын ар кандай тилдик жана маданий контексттердеги кызматынын бөтөнчөлүктөрүн тереңирээк түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берет. Англис жана кыргыз тилдеринин ыр дискурсун салыштырууга негизделген изилдөөлөр эки ар башка лингвомаданий тилдин дүйнө картинасынын универсалдуу жана улуттук бөтөнчөлүктөрүн аныктоого шарт түзөт.

Диссертациянын темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор), билим берүү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүп жаткан негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Илимий эмгек өздүк демилгенин негизинде аткарылган.

Изилдөөнүн максаты лингвостилистикалык жана лингвомаданий аспектилердин негизинде ыр дискурсун иликтөө. Коюлган максаттарга жетүү үчүн, бир катар милдеттер коюлду: 1) изилденип жаткан маселе боюнча теориялык адабияттарга сереп салуу, атап айтканда, дискурс теориясын жана тексттин лингвистикасын, ыр дискурсунун лингвистикасын, креолизденген текст жана маданияттын компоненти катары ыр дискурсунун маселелерине сереп салуу, дискурсивдик анализдин теориялык аспектилерин, анын ичинде ыр дискурсунун когезиясын жана когеренттүүлүгүн, прагматикасын караштыруу; жана синтаксистик стилистикалык ыкмаларды талдоо; 2) англис жана кыргыз тилдериндеги ыр дискурсунун лингвостилистикалык өзгөчөлүктөрүн, атап айтканда, ыр дискурстарында пайдаланылуучу фонетикалык, лексикалык жана синтаксистик, стилистикалык ыкмаларды иликтөө; 3) англис жана кыргыз тилдериндеги ыр дискурсунда когезиянын жана когеренттүүлүктүн

колдонулушун жана анын ордун изилдөө; 4) англис жана кыргыз элдеринин тил-маданий өзгөчөлүктөрүн аныктоо үчүн англис жана кыргыз тилдериндеги ыр дискурсуна прагматикасын талдоо; 5) америка жана кыргыз элдеринин лингвомаданий өзгөчөлүктөрүн аныктоо үчүн ырлардын негизинде ассоциативдик эксперимент жүргүзүү.

Изилдөөнүн **илимий жаңылыгы** англис жана кыргыз тилдериндеги ыр дискурсуна лингвостилистикалык жана лингвомаданий өзгөчөлүктөрү биринчи жолу атайын изилдөөгө алынып жатканына байланыштуу төмөнкү жыйынтыктар илимий жаңылыктар катары каралышы шарт:

1. Англис жана кыргыз тилдериндеги ыр дискурстарында колдонулган лингвистикалык жана стилистикалык ыкмалар фонетикалык, лексикалык жана синтаксистик деңгээлдерде аныкталып, алардын маданий контекст менен байланышы иликтенген. Бул ар түрдүү маданий коддор жана символдор ыр дискурстарындагы трансформациялануу өзгөчөлүктөрүн жана текстти кабыл алуудагы таасирин көрсөтөт.

2. Англис жана кыргыз тилдериндеги ыр дискурсуна лексикалык жана грамматикалык когезия каражаттарынын функциясынын бөтөнчөлүктөрү ачыкталып, тексттердин байланыштуулугунун жана көркөмдүүлүгүнүн негизи катары алардын маданий-лингвистикалык өзгөчөлүктөрү иликтенди.

3. Америкалык, британиялык жана кыргыз элдеринин лингвомаданий өзгөчөлүктөрүн аныктоо максатында англис жана кыргыз тилдериндеги ыр дискурсуна прагматикалык интенциялары ачылып берилди.

4. Америкалык жана кыргыз элдеринин лингвомаданий өзгөчөлүктөрүн көрсөтүү максатында ырларды колдонуу менен ассоциативдик эксперимент жүргүзүлдү жана талдоого алынды.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын **практикалык баалуулугу** аларды "Тил теориясы", "Стилистика" теориялык курстарында, когнитивдик тил илими боюнча атайын курстарда, дискурс анализи жана лингвомаданияттуулук боюнча атайын курстарда, ошондой эле англис тили боюнча практикалык сабактарда колдонсо болот.

Диссертациянын коргоого коюлган негизги жоболору.

1. Ыр дискурсуна лингвистикалык жана стилистикалык ыкмаларды тереңирээк аңдап билүү кыргыз жана англис тилдериндеги авторлордун көркөмдүк максатын түшүнүүгө жардам берет. Эки дискурста тең образдуу жана эмоциялык дүйнө картинасын чагылдыруу максатында метафоралар, эпитеттер ж.б. адабий ыкмалар кеңири колдонулат. Кыргыз дискурсуна синтаксистик жана ритмдик каражаттардын кеңири колдонулуусу, лирикалуулук жана эпикалык жөнөкөйлүк менен айырмаланат, ал эми англис тилиндеги ыр дискурсу лаконизм, сленг, монологдук жана диалогдук сүйлөмдөргө ширетилгени менен мүнөздөлөт. Эки дискурс тең этномаданий жана улуттук идентификациянын маркерлери болуп саналат.

2. Лексикалык жана грамматикалык когезия кыргыз жана англис тилиндеги ыр дискурсуна тексттеринде байланышты жана көркөмдүктү берүүдө маанилүү роль ойнойт. Лексикалык когезиянын элементтери, сөздөрдү кайталоо,

синонимдер, антонимдер, коллокациялар жана гипонимдер, грамматикалык каражаттар менен (референция, коннекторлор, субституция, эллипсис) тексттерге тереңдикти жана эмоционалдуулукту ширетип, ар бир тилдин маданий жана лингвистикалык бөтөнчөлүктөрүн ачып көрсөтөт.

3. Кыргыз ырларынын тексттери көбүнчө поэтикалык болуп, романтикалык жана пасторалдык темаларды камтыйт: табиятка, мекенге жана элге болгон сүйүү. Бул ырлар кыргыз элинин көп кылымдык тарыхын, маданий салттарын жана жашоо эрежелерин чагылдырып, меймандостук, табиятка болгон сүйүү жана урмат, туруктуулук жана чыдамкайлык сыяктуу өзгөчөлүктөрдү камтыйт.

4. Англис тилиндеги ыр дискурс Британия жана АКШ коомдорундагы социалдык өзгөрүүлөрдү чагылдырат, мисалы, расизм, социалдык адилетсиздик, аялдардын укуктары үчүн күрөш, согушка каршы протесттер жана сүйүү. Британиянын дискурсу консервативдүүлүк, туруктуулук, токтоолук жана романтикалык каалоолор менен мүнөздөлөт, ал эми америкалык дискурс, лингвистикалык көп маданияттуулук менен индивидуализмди, эркиндикке, өзүн-өзү көрсөтө билүү жана патриотизмге болгон каалоону ачыктайт.

Издөнүүчүнүн жеке салымы изилдөө темасын тандоодо, пландын алкагында материалдарды чогултууда, иретке келтирүүдө, картотеканы түзүүдө, чечмелөөдө жана жалпылоодо турат. Диссертациянын текстин даярдоо, чогултулган фактыларды топтоо, сүрөттөө, синтездөө жана талдоо диссертант тарабынан жеке жүргүзүлөт. Илимий жетекчи иштерди редакциялоого, макалаларды жарыялоодо даярдоого катышкан.

Диссертациянын жыйынтыктарын апробациялоо.

Изилдөөнүн негизги пункттары 12-басылмаларда чагылдырылган. Алардын 1 макаласы Скопус базасында индекстелген, 3 макаласы Россиянын (РИНЦ) журналдарында, 4 макаласы КР РИНЦ индекстөө системасына кирген журналдарда, анын ичинде 4 макаласы УАКтын тизмесине кирген рецензияланган илимий журналдарда жарыяланган.

Диссертациянын жыйынтыктарын басылмаларда чагылдыруунун толуктугу. Диссертациянын негизги илимий жыйынтыктары КР УАК сунуш кылган илимий басылмаларда жарыяланган.

Иштин структурасы жана көлөмү. Диссертация кириш сөздөн, үч бөлүмдөн, корутундудан жана шилтемелердин тизмесинен турат.

БИРИНЧИ БАП. Изилдөөнүн теориялык негиздери үч бөлүмдөн турат.

Биринчи баптын биринчи бөлүмүндө дискурс теориясы жана тексттин лингвистикасы каралат. Дискурс теориясы "тексттин лингвистикасынан" мурун пайда болгон дагы, бирок текстке байланыштуу маселелер дискурс теориясында деле козголгон болчу. Дискурс менен тексттин карым-катышы негизги маселе бойдон кала берет. Дискурстун ядролук компоненти болуп саналат жана дискурсту (процессти) изилдөө кандай гана болбосун текстти (натыйжаны) талдоону талап кылат. Ошол эле учурда, дискурс

түшүнүгү кеп аркылуу аныкталат, анын динамикалык, процесстик мүнөзүн көрсөтөт. Текст тилдин эң жогорку деңгээлдеги бирдиги, ал эми дискурс тилдин байкалуучу көрүнүштөрү, текст анын динамикасы катары таанылат.

Биринчи баптын экинчи бөлүмүндө ыр дискурсу креолизденген текст жана маданияттын компоненти катары каралат.

Колдо бар илимий булактарга сереп салып, дискурс теориясына арналган көптөгөн эмгектер бар. Бирок, дискурстун бир түрү болгон ыр дискурсуна арналган изилдөөлөр анчалык деле көп эмес. Эң белгилүү авторлор катары Ю. А. Плотницкий, М. А. Бонфельд, А. Игнатъев, Л. П. Күчүков, О. А. Мельникова, Г. В. Позднышева, Т. Н. Астафурова, О. В. Шевченко, Л. Г. Дуняшева, Н.Н.Менен. Найденова, А. А. Мурадян, Н. Н. Fairclough, John Blacking, Kreyer, Rolf & Joybrato Mukherjee, Pettijohn, Terry F. & Donald F. Sacco, Philip Tagg, ж. б. белгилесек болот. Кыргыз тилинин материалында ыр дискурсуна жана анын тилдик өзгөчөлүктөрүнө арналган атайын изилдөөлөр жок. Музыка жана маданият таануучулардын бир катар изилдөөлөрү кездешет.

Биз ырдын дискурсун анын автору, аткаруучусу жана угуучусу менен болгон мамиленин негизинде караштырылган ырдын тексти катары аныктай алабыз. Ырды аткарууда бир катар коммуникативдик функциялар бар: адресаттын кабарлоонун предметине болгон мамилесин билдирүүчү, субъективдүү модалдуулукка же автордук баага ээ болгон эмотивдик функция; билдирүүнүн жардамы менен адресатка таасир этүүчү коннотативдик функция; даректөөчүдөн адресатка так жана мазмундуу маалыматты берүү менен байланышкан референттик функция; сүйлөөнү көркөмдөтүү максатында колдонулган тропторду пайдаланган поэтикалык функция; байланышты жөнгө салууда колдонулган фатикалык функция. Кыргыз жана англис ырлары маданияттын курамдык бөлүгү жана массалык коомдо жашап жаткан азыркы адамдын муктаждыктарынын иерархиясындагы маанилүү компонент болуп саналат.

Ыр тексттери креолизденген тексттердин бир түрү болушу ыктымал. Ыр тексттеринде вербалдык, тилдик компонент музыкалык компонент менен айкалышат, бирок ал оозеки эмес, музыкалык компоненттин мүнөзүн жарым-жартылай же толук аныктоочу өзгөчөлүктөрү менен айырмаланган тексттердин түрүнө киргизилиши мүмкүн. Бул өзгөчөлүктү эске алуу менен мелодиялык компонентти абстракциялоо керек, анткени аны бир жактуу чечмелөө жетиштүү эмес.

Илимий булактарга жүргүзүлгөн талдоолор англис тилиндеги ыр дискурсунын тексттери оозеки кептин таасиринен келип чыккан поэтикалык тилдик кубулуш деп жыйынтык чыгарууга мүмкүндүк берет. Ошол эле учурда кыргыз музыканттары үчүн азыркы британ жана америкалык музыканттардан айырмаланып поэтикалык сөз эмес, обон артыкчылыктуу болуп саналат. Ырлардын тексттери чебер акындар тарабынан жазылган.

Ыр дискурсу - музыкалык жана тилдик компоненттердин татаал биримдиги, анда тексттердин жыйындысы конкреттүү тематикалык, лексикалык, грамматикалык, синтаксистик өзгөчөлүктөрү менен мүнөздөлөт.

Биринчи баптын үчүнчү бөлүмүндө ыр дискурсуна лингвостилистикалык өзгөчөлүктөрүнүн теориялык негиздери каралат.

Биз ыр дискурсуна белгилүү лингвистикалык өзгөчөлүктөрү менен мүнөздөлгөн ыр тексттеринин жыйындысы катары карайбыз, аларга: фонетикалык, лексикалык, синтаксистик ж.б. бөтөнчөлүктөр кирет. Стилистикалык каражаттар ар түрдүү болот жана авторлордун эмоцияларын жана санаркоолорун толук жеткирүүдө кызмат кылат. Стилистикалык каражаттардын жардамы менен окурман ыр саптарында жашырылган маалыматты аныктай алат. Ыр дискурсуна тексттери стилистикалык жактан ар кыл келет, аларда оозеки жана адабий (жогорку) стиль жана жашаса, троптордун ичинен метафора үстөмдүк кылат, ал эми стилистикалык каражаттардын арасында кайталоо жана параллелдүү конструкциялар дагы колдонулат.

II - БАП. МАТЕРИАЛДАР, МЕТОДОЛОГИЯЛЫК БАЗАЛАР ЖАНА ИЗИЛДӨӨНҮН МЕТОДДОРУ

Экинчи баптын биринчи бөлүмүндө изилдөөнүн материалдары сыпатталат. Изилдөөнүн материалдары катары англис тилдүү жана кыргыз авторлорунун ырлары тандалып алынган. Кыргыз акындарынын ырларын үч муунга бөлүп кароого болот. Биз талдоо үчүн чыгармачылыгы 1960-жылдардан башталган үчүнчү муунду тандап алдык. Рысбай Абдыкадыровдун, А.Керимбаевдин, Түгөлбай Казаковдун, Чубак Сатаевдин ж. б. ырларына сереп жүргүздүк. Англис тилинде 1960-жылдардан бери чыгармачылыгы өнүккөн британиялык жана америкалык ырлар тандалып алынган. Бул Битлз тобунун ырлары, Стин Кинг, Смоки, Квин, БониМ ж.б.

Кыргыз жана англис ырчы-обончулар кандайдыр бир музыкалык аспаптарда, тактап айтканда, аккордеондо, баянда, сейрегирээк комузда, гитарада, пианинодо ойной билишет. Рысбай Абдыкадыров, Түгөлбай Казаков, Стинг ж.б. Бул нерсе алардын окшоштугун белгилейт. Музыкалык аспапты колдонуу аларга массалык, заманбап угуучунун руханий жана эстетикалык талаптарына жооп берүүгө мүмкүндүк берген. Ырлардын тематикалары жеке же социалдык мүнөзгө ээ болгон.

Изилдөөнүн предмети англис жана кыргыз тилдериндеги ыр тексттеринин лингвистикалык-стилистикалык жана лингвомаданий бөтөнчөлүктөрү, аларга стилистикалык ыкмалар жана алардын функционалдык өзгөчөлүктөрү, лексикалык жана грамматикалык когезиянын каражаттары, ыр дискурсуна тилдин бирдиктеринин прагматикалык потенциалы, этномаданий стереотиптер жана түшүнүктөр болуп эсептелет.

Изилдөөнүн объектиси 1960-жылдардан бери чыгармачылыгы өнүгүп келе жаткан англис тилдүү (британдык жана америкалык) жана кыргызча ыр тексттери болуп саналат.

Экинчи баптын экинчи бөлүмүндө методологиялык негиздер жана изилдөөнүн ыкмаларын сыпатталат.

Диссертациялык изилдөөнүн методологиялык негизин ата мекендик жана чет өлкөлүк лингвисттердин эмгектеринде түптөлгөн төмөнкү жоболор түздү:

Текст маданият феномени катары маданияттын башка кубулуштары менен бекем байланышка ээ жана алардын ар бири текст катары каралышы толук мүмкүн (Ю.М. Лотман, Р. Барт, М. М. Бахтин, Ю. А. Сорокин, К. З. Зулпукаров, З. К. Караева).

Текст лингвистикалык изилдөө объектиси катары өзүнүн категориялык системасына ээ жана тексттин категориялары көп кырдуу келет (И.Р. Галперин, З. Я. Тураева, Т. М. Николаева, В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин, С. Ж. Мусаев, А. А. Бекбалаев, Т.С. Маразыков).

Ырдын тексти креолизденген тексттердин түрлөрүнүн бири (Н.С.Валгина, Е.Е.Анисимова, Ю.Н.Караулов).

Чет өлкөлүк жана ата мекендик лингвисттердин эмгектери тарабынан берилген лингвистикалык жана маданий концепциясын (С.Г. Воркачев, В.В. Воробьев, В.И. Карасик, В.А. Маслова, Г.Г. Слышкин, С. И. Ибрагимов, З. К. Дербишева, У. Дж. Камбаралиева, П. К. Кадырбекова, Г. А. Мадмарова), ошондой эле тексттин стилистикасынын базалык жоболорун (Ю.М. Лотман, И. Р. Гальперина, Б.Ш. Усубалиев, Т. Аширбаев, С.К. Эшманова ж. б.); тексттин прагматикасын (Т.А. ван Дейк, Х.П. Грайс, Дж.Мэй, Д. Лич, С.Дж. Мусаев, Е.В. Падучева, И.П. Сусов, З. К. Караева, П.К. Кадырбекова), тексттин поэтикасын (В.В. Виноградов, З. К. Караева, А.Э. Абдыкеримова, А. Ормонбекова ж.б.), Т.А. ван Дейка и Н. Фэрклоунун сынчыл дискурс-анализинде карашкан.

Изилдөөнүн методдору

Изилдөө методдору катары эмпирикалык методдун жол-жоболору жана ыкмалары колдонулган, аларга: англис жана кыргыз тилдериндеги ырлардын маалымат базасын, онлайн-ресурстарды же тексттерди өздүк жыйноонунун негизинде, лингвистикалык изилдөө ыкмаларын колдонуу менен ырлардын тексттерин талдоо, ассоциативдик эксперименттер, статистикалык ыкмалар, колдонулган маалыматтарды изилдөөлөр жана жалпылоолор, когнитивдик жана маданий талдоо, салыштырма жана дискурсивдик анализ кирет.

ҮЧҮНЧҮ БАПТА АНГЛИС ЖАНА КЫРГЫЗ ТИЛДЕРИНДЕГИ ЫР ДИСКУРСУНА ТАЛДОО ЖҮРГҮЗҮЛӨТ

Үчүнчү баптын биринчи бөлүмүндө англис жана кыргыз ыр дискурсуна лингвостилистикалык өзгөчөлүктөрү каралат. Англис жана кыргыз ыр дискурсуна лингвостилистикалык өзгөчөлүктөр катары фонетикалык, лексикалык жана синтаксистик бөтөнчөлүктөр каралат.

Үчүнчү баптын биринчи бөлүмүнүн биринчи бөлүмчөсүндө англис жана кыргыз тилдериндеги ыр дискурсуна фонетикалык стилистикалык өзгөчөлүктөрү талданды.

Тил системанын бардык деңгээлдеринде сөз айкашынын кеңири спектри колдонулат. Тилдеги колдонулган дабыштардын элементтерин (тон, тыным, интонация ж.б.) пайдалануу образдуу-экспрессивдүү каражаттарынын бири катары фонетикалык стилистикалык ыкмалар аркылуу ишке ашырылуучу тилдин тыбыштык уюштурулушу болуп саналат. Тилдин тыбыштык уюштурулушу үндөрдүн (рифма, ритм, аллитерация, ассонанс) жана ономотопеянын кайталанышына негизделип, анын элементтери тилдин

экспрессивдүүлүгүн жана мазмундуулугун арттырат. Фонетикалык стилистикалык ыкмалардын ыр дискурсында колдонулушу ачык байкалат.

Англис тилиндеги 200 жана кыргыз тилиндеги 200 ырдын да фонетикалык стилистикалык өзгөчөлүктөрү талданды. Ырдын көлөмү (метр), ритми, рифмасы, аллитерациясы, ассонансы, ономатопеялар ж.б.у.с. ачыкталды. Ырлардын мазмунун жана маанисин ачууда интонациянын, стресстин жана паузанын орду чоң экени аныкталды.

Мисал үчүн ыр дискурсында фонетикалык стилистикалык каражаттардын колдонулушуна илик жүргүзүү максатында «Битлз» тобунун ырлары талдоого алынган. Битлз тобу өтүп кеткен күндөрдү эстеп, кайтып келгис жашоого аралашып, кайгы жана муңайууга толгон атмосфераны түзүү үчүн консонантизм жана вокализм (s, z, th, ou, o) элементтери менен берилген аллитерацияны колдонгон.

*“Yesterday all my troubles seemed so far away
Now it looks as though they're here to stay
Yesterday all my troubles seemed so far away;
Why she had to go I don't know,
She wouldn't say –
I said something wrong, now I long
For yesterday”* [<https://www.thebeatles.com/yesterday/>]

Келтирилген саптарда консонантизм s, z, th элементтери бар аллитерация пайдаланылган.

Ономатопеяларды музыкада, айрыкча "Битлздин" ырларында кеңири кездештиребиз. Алар өз кезегинде үндөрдү жана эмоцияларды берүүдө колдонулат, бул болсо көрүүчүнүн өзү катышып отургандай таасир калтырат. "Битлз" тобунун ырларынан ономатопеяны колдонуунун көптөгөн мисалдарын, айталы даңгыраган барабандардан баштап, үндүн бийик көтөрүлгөнүнө чейин угууга болот. Алар топтун көптөгөн ырларына энергия жана эмоционалдык күч кошот. Натыйжада, ономатопеялар "Битлздин" музыкалык стилинин негизги элементтеринин бири болуп калды жана ушул күнгө чейин музыкада кеңири колдонулуп келет.

Кыргыз ырлары уккулуктуу жана көркөмдүү. Кыргыз ырлары лирикалуулугу менен айырмаланат. Кыргыз ырларында кыргыз элинин тарыхы жана маданияты чагылдырылган. Муун, басым жана аткаруу ийкемин атайын белгилей кетүү абзел.

Рыспай Абдыкадыровдун ырларында аллитерация мукамдуу жана эсте калаарлык уккулуктуу үнгө жетүү үчүн кеңири колдонулат. Ал ритмикалык эффекти жаратууга жана эмоцияны жеткирүүдө чоң өбөлгө түзөт, музыка жана тексттик окшоштуктарды ачып берүү менен бирге образга түс кошот. Рыспай Абдыкадыровдун ырларындагы аллитерациянын мисалдарын "Журугум дастаны", "Жолугарым билгенмин", "Жакындар махаббаты" жана башка көптөгөн ырлардан табууга болот. Музыканы жана аллитерацияны чогуу колдонуу терең сезимдерди жана эмоцияларды чагылдырган кооз, муундуу жана уккулуктуу музыкалык образды түзүүгө көмөктөшөт:

«Карай берип, карай берип көзүңдү.

Кубанычтан көөдөнүмө,

Көөдөнүмө көкөлөттүм, сыйбадым» [Рыспайдын ырлары, 2016, с. 66].

Англис тилиндеги ыр дискурсуна фонетикалык стилистикалык ыкмалар белгилүү бир сөздөрдү же сөз айкаштарын баса белгилөөдө, ритмикалык түзүлүштү жаратууда, үн образдарын кайталоодо жана эмоционалдык экспрессивдүүлүктү арттырууда колдонулат. Мисалы, аллитерация сөздөрдүн баштапкы тыбыштарында аудио кайталоолорду, ал эми рифма музыкалуулукту жана уккулуктуу үн айкалыштарын түзүү үчүн колдонулат. Кыргыз ыр дискурсуна аллитерация, ассонанс, рифма жана ар кандай фонетикалык стилистикалык каражаттар пайдаланылат. Аллитерация, ассонанс, рифма өңдүү фонетикалык стилистикалык каражаттар ж.б. көркөмдүүлүктү, эмоционалдуулукту жана уккулуктуу үн эффекттерин түзүү үчүн ыр дискурсуна кеңири колдонулат.

Үчүнчү баптын биринчи бөлүмүнүн экинчи бөлүмчөсүндө англис жана кыргыз тилдериндеги ыр дискурсуна лексикалык стилистикалык өзгөчөлүктөрү талдоого алынды

Англис жана кыргыз ыр дискурсуна лексикалык стилистикалык өзгөчөлүктөрүн аныктоо үчүн 350дөн ашык англис жана 320 кыргыз ырларындагы метафора, метонимия, персонификация, салыштыруу, зевгма жана башка стилистикалык каражаттарды, ошону менен бирге диалогдук кеп, сүйлөөшүү стили жана сырдык сөздөрдүн колдонулушун талдап чыктык.

Англис тилиндеги ыр дискурсуна талдоо көрсөткөндөй, сөз болуп жаткан тилдердеги ырлардын көбү жөнөкөйлүгү, лаконизми, жаргон, фразеологизмдерди колдонуу, монологиялык жана диалогдук кепти, эпитеттерди, метафораларды колдонуу менен мүнөздөлөт. Бул ырлар адатта лирикалык маанайга ээ жана алардын авторлору эмоцияларын жана психикалык абалын болуп жаткан окуялардын контекстинде билдирүүгө умтулушат.

Талдоо көрсөткөндөй, англис ыр дискурсуна тилдин ажарын арттырууда, өзүнүн ички сезимдери менен саноолорун берүүдө метафора колдонулат. Ырлардагы концептуалдык метафоралар тилди байытып, салыштырууда табылган окшоштуктар аркылуу дүйнөнү тереңирээк түшүнүүгө мүмкүндүк берет.

Биз табият, флора жана фауна, дене мүчөлөрү, дин, алкогольдук ичимдиктер, абстракттуу түшүнүктөр ж.б.у.с. чөйрөлөрдө англис ыр дискурсунагы концептуалдык метафораларды аныктадык.

1. **«Жаратылыш жана анын кубулуштары.** Табигый кубулуштардын ичинен "жамгыр", "шамал", "кар", "бороон", "ысыктык", "тоолор", "асман", "гүлдөр", "жоогазындар", ошондой эле "күз", "кыш", "жай", "жаз", жуманын күндөрү жана башкалар менен берилген концептуалдык метафоралар аныкталды. Мисалы, "Yesterday" ырынын кайырмасы, ырдын аталышы сыяктуу эле, метафоралык мааниге ээ. «Концептуалдык метафора «жамгыр» деген сөз менен берилген: "*But you know there's always rain in my heart. Why do you make me*

blue" (*The Beatles "Please Please Me"*). Жүрөктү толтурган жамгыр анын муңкайгысын символдоштурат.

2. **"Фауна жана флора** (жаныбарлар, канаттуулар, курт-кумурскалар, гүлдөр, жогазындар, розалар ж.б.). "Куш", "арстан", "ит", "көпөлөк" жана башка сөздөр менен мүнөздөлгөн концептуалдык метафораларды ачып көрсөттүк. Төмөнкү мисалда концептуалдык метафора "чымчык" сөзү менен берилген: *"And when I awoke I was alone, this bird has flown"* (*The Beatles "Norwegian Wood"*). Бул жерде кыз ойгонгондон кийин баатырды жалгыз калтырып, учуп кеткен куш катары сүрөттөлөт.

3. **"Дене мүчөлөрү.** Биз "жүрөк", "баш", "ийин", "кол", "көз" жана башка дене мүчөлөрү менен байланышкан концептуалдык метафораларды ачып бердик. Булардын ичинен "жүрөк" концептуалдык метафорасы өзгөчө орунда турат. Мындай жагдай англис жана кыргыз тилдериндеги картинасында "жүрөк" лексемасы сүйүү түшүнүгү менен тыгыз шартталат. *"There's a Place"* (*The Beatles*) ырында "баш" сезимдердин ордун билдирген концептуалдык метафоралар белгиленген. Ошондой эле, *"Any Time at All"* (*The Beatles*) ырында "далы" метафоралык контексте колдонулуп, мында баатыр жөлөк, таяныч болууну жана колдоо үчүн ийинди коюуну убада кылганын түшүндүрөт.

4. Сүйүү, дүйнө, жана аалам сыяктуу **абстракттуу түшүнүктөр**, англис тилиндеги лирикалык ыр дискурсында ар кандай лексемалар жана концептуалдык метафоралар менен чагылдырылган.

Биз жүргүзгөн анализдердин негизинде салыштыруу, метонимия, сөздөрдү жасоо, персоналдаштыруу, идиомалар, гипербола, эпитеттер жана башка ар кандай стилистикалык каражаттардын колдонулушу аныкталды. Битлз тобунун *"With a Little Help From My Friends"* ырында "кулак" метонимиясы тыңдоого чакыруу үчүн колдонулган. Мисалы, идиома *"the eye"* Битлз тобунун ырларында "романтикалуу кызыгуу менен караган көз карашты" түшүндүргөн: *"She don't give the boys the eye"* (*The Beatles "She's a Woman"*). Джон Леннон менен Пол Маккартнинин ырларында эпитеттердин колдонулушу да учурайт, мисалы, *my sweet dreams* (*"Good Night"*), *"lovely Rita meter-maid"* (*"Lovely Rita"*), *"a lucky man"* (*"A Day in the Life"*), *"a single day"* (*"Girl"*), *"words of wisdom"* (*"Let It Be"*), *"sweet home"* (*"Ob-La-Di Ob-La-Da"*), *"a little help"* (*"A Little Help From My Friends"*) ж.б. Стингтин *"Shape of My Heart"* ырынын саптарында омонимдер жана метафоралар колдонулганын байкасак болот. Ырдын аталышы метафоралык мүнөздө болуп, композициянын терең маанисин ачып берет, ал эми текст фразеологизмдер, эпитеттер, персонификациялоо жана элестетүүлөр менен байытылган. *"Shape of my heart"* – бул ыр жөн гана карта оюнчусу жөнүндө эмес. Согушка каршы маанайга ачык толгон бул композиция бүткүл дүйнөдө жүзүн тынчтыкка үгүттөөдө өтө терең мааниге ээ.

Жүргүзүлгөн анализге таянып, кыргыз ыр дискурсындагы композициялар метафораларга, эпитеттерге жана башка ар түрдүү көркөм жана стилистикалык ыкмаларга бай экенин байкадык. Алар обондуулугу, оригиналдуулугу, ар тараптуулугу жана чын дилден берилгендиги менен мүнөздөлөт, бул нерселер өзгөчө көркөмдүүлүктү сүрөттөйт. Ырлар лирикалык маанайга толгон жана

алардын авторлору угуучуларга психикалык жана психологиялык тажрыйбаларын жеткирүүгө аракет кылышкан.

Кыргыз ыр дискурсунда, англис тилиндегидей эле, төмөнкүдөй эки негизги максатта ийкем берүүгө колдонулган метафоралар көп кездешет. Биринчиден, алар ырдын тилине өзгөчө ажар берүүгө, экинчиден, ички сезимдер, эмоцияларын жана санааркоолорун билдирүүгө умтулушат. Муну жөнү төмөнкүдөй концептуалдык метафоралар адамдарга дүйнөнү тереңирээк түшүнүүгө, салыштырылып жаткан объектилерден окшоштуктарды табуу менен дүйнөнүн жаңы өңүрт касиетин ачууга жардам берет.

Кыргыз тилиндеги лирикалык ыр дискурсунун анализи ар кандай чөйрөлөрдө концептуалдык метафоралардын колдонулганын ырастайт, мисалга алсак:

1. **Жаратылыш жана жаратылыш кубулуштары.** Жамгыр, шамал, кар, ысыктык, кум, тоо, асман, гүл (гул, роза) сыяктуу жаратылыш кубулуштары, ошондой эле күз, кыш, жай, жаз мезгилдерге тиешелүү концептуалдык метафоралардын түрлөрү ачыкталган. Концептуалдык метафора "жамгыр" лексемасы аркылуу берилген: *«Жылдар учаар канаттуудай, Жамгыр төгөт эч басылбай. Жамгырларда эскерербиз, Алгач сүйүү унутулбай»*. Мындагы метафоралар, табияттын элементи катары физикалык кубулушту гана эмес, эмоционалдык санааркоолорду символдоштурат. "Тоо" лексемасы аркылуу берилген концептуалдык метафора: *«Долондон канатымды кайрып алдым.»*. "Долон" Кыргызстандагы бийик тоо чокуларынын бирин билдирет. Бул контекстте автор "Долонду" өзүнүн турмушундагы гүлдөп-өсүшүнүн жана карьерасындагы ийгилигинин эң жогорку чекити менен байланыштырат. Бирок, бул этапта башкы каарман кабылган катуу жаңылуудан баары чырмалышып, бузула баштайт. "Канатты кайрып алдым" дегендей баатырдын "канаты сынып", бүт дүйнөсү талкаланат. Үй-бүлө дагы талкаланат...

Саламат Садыкованын фольклор жанрында ырдаган "Кыргыз жери" аттуу ырын белгилеп кетүү дагы абдан маанилүү. Бул композиция Кыргызстандын жаратылышын сүрөттөгөн концептуалдык метафораларга бай ыр катары эсептелинет, мисалы: улуу тоолор, кооз капчыгайлар, шар аккан тоо дарыялары, керемет көлдөр, шаркыратмалар жана аскалар сүрөттөлөт. "Ала-Тоо" тоосу Кыргызстандын жана анын элинин метафорасына жана символуна айланган тоо болуп эсептелет.

"Кум" лексемасы концептуалдык метафора аркылуу берилген: *Кумдан көп биздин күндөр, өткөн-өткөн*. Лексема "кум" жашаган күндөрдүн саны менен байланыштырылган, ага окшоштурулган.

2. **Фауна жана флора** (буларга жаныбарлар (арстан, ит), чымчыктар (аккуу), курт-кумурскалар (көпөлөк), гүлдөр (роза) ж.б. кирет). *"Азыр мен жалгыз учкан аккуу болуп"*. Бул учурда Илияз сүйгөн адамынан айрылып, бийик асманда учкан жалгыз ак куудай болуп калганы сүрөттөлөт.

3. **Дене мүчөлөрү.** Колдонулган материалдарга илик жүргүзүүдө, "жүрөк", "бет", "баш", "ийин", "кол", "көз" жана башка дене мүчөлөрү менен байланышкан концептуалдык метафоралар учурлары белгилүү болду. Дене мүчөлөрүнүн

ичинен "жүрөк" термини концептуалдык метафораларда өзгөчө орунду ээлейт. Балким, бул нерсе англис жана кыргыз маданияттарында тил аркылуу кабыл алууда "жүрөк" термини сүйүү түшүнүгү менен тыгыз байланышта болгондугунан кабарласа керек. Жүрөктүн ритми сүйүү ритми менен байланыштуу келет. "Жүрөк" метафорасы кыргыз музыкасында кеңири колдонулуп, ар кандай маанилерге ээ болуп келген. Ал көбүнчө адамдын ички дүйнөсүн, сезимдерин жана эмоцияларын сүрөттөө үчүн колдонулат. Мисалы, ырларда сүйүү, кайгы, азап, кубаныч сезимдерин сүрөттөө үчүн жүрөктүн элеси колдонулган саптар көп кездешет. Рыспай Абдыкадыровдун ырларында жүрөк метафоралары кеңири колдонулат. Анын тексттеринде жүрөк ар кандай сезимдерди, мисалы, сүйүү, кумар, сагыныч, үмүтсүздүкдү ж.б. символдоштура алат. "Ийин" лексемасы концептуалдык метафора катары кыргыз поэзиясында жана ырларында кеңири учурайт. Ал кайраттуулук, берилгендик, руханият жана урматтоо сыяктуу адамдык бийик сапаттарга карата колдонулат. "Ийин" метафорасы каарманга кыйынчылыктарды жеңип, максатына жетүүгө жардам берген кайраттуулук жана чечкиндүүлүк сыяктуу жигиттик сапаттарды сүрөттөө контекстеринде кездешкен. "Бет" лексемасы аркылуу берилген концептуалдык метафора композитор А.Керимбаевдин сөзү, акын А. Өмүркановдун калемине таандык *"Оң бетин оңсом, сол бетиң калат"* деген обондуу ыры метафораларга бай экенин көрсөтөт. Ушундай метафоралардын бири – бул "жүз", аны күтүлбөгөн жана өзгөрүлмө жашоо образы катары түшүнсө болот. "Канат" лексемасы менен берилген концептуалдык метафора: *Канатымды кайрып алдым*. Автор өзүнүн кетирген катасы үчүн өкүнүчүн билдирет. Бул ыр өзүнүн кемчиликтеринен улам жубайынан ажыраган жигит тууралуу баяндайт.

4. Кыргыз лирикалык ырлар дискурстарындагы ар кыл лексемалар аркылуу туюнтулган сүйүү, дүйнө жана аалам сыяктуу абстракттуу түшүнүктөр концептуалдык метафоралар менен берилет. Мисалы, *Тургуздум махабаттын пайдубалын*.

Талдоодон көрүнүп тургандай, сөз болуп жаткан лирикалык музыкалык контексттерде авторлор салыштыруу, метонимия, сөз жасоо, персоналдаштыруу, идиомалар, гипербола ж.б. ар кандай стилистикалык каражаттарды колдонушкан. Метонимия сүйүү, дүйнө, аалам ж.б.у.с. абстракттуу түшүнүктөрдү туюнтуу үчүн колдонулат. Ошентип, "Ата - эне" аттуу ырдын саптары *чоло тиибейт* фразеологизмдер; *караанымдан кагылып* гипербола; *заманамдан калбай келет жарышкым* метонимия; *самагандай* салыштыруу ж. б. стилистикалык каражаттар менен ширетилген. Стилистикалык каражаттар "Ильяздын ыры" ырында да арбын колдонулган, мисалга ала кетсек, идиомалар *байыр алуу, канатымды кайрып алдым*; гипербола *кумдан көп биздин күндөр*; символизм *баратам бакыт издеп Памир көздөй*. Памир тынчтыкты, бакубатчылыкты жана бакытты таба ала турган жер катары берилет, Ильяздын үй-бүлөсүндөгү көйгөйлөр башталган учурда ал ажырашып, бардык көйгөйлөрдөн качкысы келет; персонификация *Мен жокто сылай жүр деп саамайыңан, Тапшырдым Ысык-Көлдүн шамалына*, деген ыр саптарына

персонификацияны автор шамалды колдонот, анткени ал шамалдын күчү бардык кыйынчылыктардан жана жаманчылыктан коргой алат деп ишенет.

Үчүнчү баптын биринчи бөлүмүнүн үчүнчү бөлүмчөсүндө англис жана кыргыз тилдериндеги ыр дискурсунын синтаксистик стилистикалык өзгөчөлүктөрү талдоого алынды. Эң кеңири таралган синтаксистик каражаттардын бири катары сөздөрдү жана сөз айкаштарын кайталоого негизделген параллелдүү конструкцияларды кароого болот. Бул ыкма ырдын эмоционалдык компонентин бекемдөөгө жана анын негизги идеясын баса белгилөөгө мүмкүндүк берет. Мындан тышкары, кайталоо обонду калыптандырууга жардам берип, ырды эстеп калууну жеңилдетет. Джон Леннондун Imagine аттуу ырынын кайырмасындагы "Imagine all the people / Living life in peace" параллелдүү конструкциялары менен толукталып, эсте каларлык саптарды жараткан. Бул саптардагы "imagine" жана "living" герундийлеринин кайталанышы ырдын идеясын бийиктеткен.

Ошондой эле, англис ыр дискурсуна эллипс жана стандарттуу эмес сүйлөм конструкциялары көп колдонулат. Бул ырлардын ритмин жана обонун сактоого, ошондой эле кызыктуу жана күтүүсүз тексттерди түзүүгө мүмкүндүк берет. Тарыхтагы эң уккулуктуу ырлардын айрымдары эллипсисти чоң эффект менен колдонушкан. Мисалы, The Beatles «Hey Jude» аттуу классикалык хит ырындагы "Кайгылуу ырды ал жана аны жакшы жакка өзгөрт" деген сапта сүйлөмдүн ээсин алып салуу менен ырдын таасирдүүлүгүн күчөтө алган. Бул угуучуга боштукту өзүнүн тажрыйбасы жана эмоциясы менен толтуруп, ырды анын жан-дүйнөсүнө жакындаткан.

Инверсия ыр дискурсуна көп колдонулат, анткени түрдүү ритмикалык схеманы түзүүгө жардам берет. Сүйлөмдү "no" же "not" бөлүкчөсү менен баштоо ыр дискурсуна инверсияны колдонуунун эң кеңири таралган мисалдарынын бири болуп эсептелет. Бул ыкма ар кандай жанрдагы жана стилдеги ырларда кездешет, мисалы, "Nothin' on You" Bruno Mars же "I Will Not Bow" Breaking Benjamin.

Ырлардагы инверсиянын дагы бир мисалы катары суроолуу, илептүү же жардамчы этиштер менен башталган конструкциялар эсептелинет, мисалы, Элвис Преслинин "Can't Help Falling in Love" же "Won't Get Fooled Again" The Who.

Инверсияны рифманы жаратууда колдонууга болот. Мисалы, Уитни Хьюстондун "I Will Always Love You"ырында "you" жана "true" сөздөрү инверсиянын жардамы аркылуу рифмага түшкөнүн байкоого болот. Бул айкалыш эки сөздүн акыркы муунуна басым жасап, музыкалык эффекттин пайда болушуна өбөлгө түзөт.

Айрым музыкалык топтор жана аткаруучулар инверсияны эски, классикалык ырлар менен ассоциация түзүү максатында колдонушат. Мисалы, Red Hot Chili Peppersин «Under the Bridge» аттуу ырында инверсиянын колдонулганын угууга болот.

Стингдин "Shape of my heart" аттуу ырында "I'm not a man of too many faces – the mask I wear is one" антitezасын колдонгону, автордун эки жүздүүлүктү

жана калпычылыкты жек көрөөрүн жана өз көз карашын ачык айтуудан коркпогон, чынчылдыгын жана түздүгүн баса белгилейт.

Стинг ошондой эле бир катар анафораларды колдонгону, мисалы “*He deals the cards as a meditation, He doesn't play for respect, I know that the spades are the swords of a soldier*”, деген саптагы анафоралар автордун өзүнүн турмуштук кредосуна болгон ишенимин баса белгилейт.

Кыргыз ыр дискурсунда синтаксистик стилистикалык каражаттардын маанилүү орду бар, алар поэтикалык атмосфераны түзүүгө жана эмоцияларды берүүгө өбөлгө түзөт.

Саптардагы сөздөрдүн же сөздөрдүн топторунун кайталанышы параллелдүү конструкциялар деп аталып, ал тексттин экспрессивдүүлүгүн жана эмоционалдуулугун арттыруу, ритмди жана музыкалуулукту түзүү үчүн колдонулат. Ошондой эле, кайталоо тексттеги эң маанилүү сөздөрдү бөлүп көрсөтүүгө жардам берет.

Перифраза - дагы бир кеңири колдонулган синтаксистик стилистикалык каражаттардын бири. Бул сөздү татаал, бирок каймана маанидеги сөз айкашына алмаштыруудан жасалат, бул угуучуга көркөмдүк таасирин күчөтөт. Ошондой эле, перифраза жаңы образдарды жана ассоциацияларды түзүү үчүн да колдонулат.

Кыргыз музыкасында белгилүү бир ойду же фразаны бөлүп көрсөтүү үчүн бөлүп туруучу сүйлөмдөр колдонулат. Тексттин эмоционалдуулугун күчөтүү максатында, угуучуга кайрылууда илеп жана суроолуу сүйлөмдөрдү колдонуу дагы кездешет.

Эллипсис - кыргыз ыр дискурсунда көп колдонулган каражаттардын бири болуп саналат, ал кыска, бирок экспрессивдүү кепти түзүүгө жардам берет. Бул, айрыкча, ар бир сөздүн мааниси терең жана алар чектелген музыкалык такта болуусу керек саптарда байкалат. Эллипсис тилдин ар кандай деңгээлдеринде: айрым сөздөрдөн баштап, бүтүндөй сүйлөмдөргө чейин колдонулушу мүмкүн. Кыргыз тилинде чакан ыр саптарында көп маалыматты камтуу үчүн шарттуу жана мезгил багыныңкы сүйлөмдөр көп кездешет.

Кыргыз музыкасында сөздөрдү жасоо, сөздөрдүн терең маанилери, үндүн кооздугу жана уккулуктуулугу өзгөчө орунду ээлейт. Инверсиянын өзгөчө маанилүү орду бар, анткени ал уникалдуу жана өзгөчө ыр дискурсунун стилин түзөт. Кыргыз ырларында инверсия экспрессиянын жана экспрессивдүүлүктүн жогорку даражасын берүү үчүн колдонулат. Ал сезимдерди жана маанайды жеткирүүгө мүмкүндүк гана бербестен, ырдоо образын бекемдөөгө жана ырдын негизги идеясына көңүл бурууга таасирин тийгизет. Кыргыз ыр дискурсунда инверсияны колдонуу да өзгөчө мааниге ээ жана аткаруучунун ой жүгүртүүсүн, эмоционалдык абалын дагы белгилей алат.

Асиндетон, полисиндетон, параллелизм, эллипсис, инверсия, анафора, антитеза ж. б. синтаксистик стилистикалык каражаттарды сөз болуп жаткан тилдердеги ыр дискурсунун өзгөчөлүктөрүнө киргизсе болот.

Үчүнчү баптын экинчи бөлүмүндө англис жана кыргыз тилдүү ыр дискурстардын когезиясы жана когеренттүүлүгү талданды

Үчүнчү баптын экинчи бөлүмүнүн биринчи бөлүмчөсүндө англис жана кыргыз тилдүү ыр дискурстарындагы лексикалык когезияга иликтөө жүргүзүлдү. Лексикалык когезияга сөздөрдүн кайталанышы, синонимдер, антонимдер, гипонимдер ж.б. кирет.

Мисалы, *Yesterday* ырында *yesterday* сөзү 9 жолу кайталанат жана ырдын мазмуну ырчынын жеке тажрыйбасы экендигин көрсөтөт. *Now* сөзү 5 жолу кайталанат. Бул сөздүн кайталанышы өткөн менен азыркынын ортосундагы карама-каршылык мамилени түзөт. Ырдын автору өткөнгө, кечээкиге абдан өкүнгөнү көрүнүп турат. *Away* деген сөздүн кайталанышы өткөн нерселердин өткөн чакта экендигин белгилейт.

Англисче ырларда сөздөрдүн кайталанышы, синонимдер жана антонимдер ж.б.у.с. лексикалык когезиянын түрлөрү колдонулат. Алсак, "Killing Me Softly with his Song" ырында төмөнкүдөй синонимдер: "heard –listen"; "singing clear – strong" (бул контекстте strong сөзү так жана даана дегенди билдирет) колдонулган. Антонимдерге боюнча, төмөнкү мисалдарга кайрылсак болот: "Tell (Telling my whole life with his words), listen (to listen for a while". "Finish (that he would finish), keep right on (but he just kept right on ...)". Антонимдер контрастты ачык жана даана көрсөтүү үчүн колдонулат.

Ошондой эле меронимдер катышкан мисалдар да аныкталды: "song (He was killing me softly with his song), and words (Singing my life with his word)"

Лексикалык когезиянын кыргыз маданиятынын музыкалык чыгармаларын жаратууда маанилүү орду бар. Ал кыргыз элинин ар тараптуу бай турмушунун жана көөнөргүс маданияты менен тарыхын чагылдырууга мүмкүндүк берет. Рыспай Абдыкадыровдун «Ак куулар сени сагынар» аттуу ырында лексикалык когезиялар: сөздөрдүн жана сөз айкаштарынын кайталаныштарынын, синонимдердин, антонимдердин, гипонимдердин түрлөрү кездешет. Сөздү кайталоо угуучунун гана көңүлүн бурбастан, автордун экспрессивдүүлүгүн, шыктануусун жана энтузиазмын жогорулатып, ырдын мазмунуна кошумчаларды киргизет.

Voyant tools программалык камсыздоону колдонуунун негизинде талданып жаткан англис жана кыргыз ырларында сөздөрдүн колдонулушу, сөздөрдүн кайталанышы жана сөздөрдүн коллокациясы аныкталды. "Voyant tools" - бул санариптик тексттерди окуу жана талдоо үчүн негизделген веб база.

Үчүнчү баптын экинчи бөлүмдүн экинчи бөлүмчөсүндө англисче жана кыргызча ыр дискурсындагы грамматикалык когезия талданды. Байланыштардын маанилүү каражаттарынан бири катары референция эсептелет, бул аталыштардын же аракеттердин ордуна колдонулган сандык же сапаттык детерминанттар менен алмаштыруу болуп саналат.

"Killing Me Softly" деген англисче ырда референциянын мисалдары катары ат атоочтор колдонулган, мисалы, 'I', 'me', 'my'. 'He' ат атоочу жана 'his' ээлик атоочу Дон Маклинге тиешелүү болсо, ал эми 'song' жана 'words' анын "Empty Chairs" деген чыгармасына байланыштуу болгон.

Кыргыз тилиндеги ырларда дагы ушул сыяктуу референциялар кездешет, мисалы, "биринчи", "ошонуку", "тетиги", "сен", "ал" жана башка сөздөр.

Мисалы, Кенже Дуйшееванын 'Аялзат' аттуу чыгармасында, Рыспай Абдыкадыровдун 'Алтынчы күнү кечинде' деген ырында да референциялар бар: "ал" ат атооч мектепке жана сага байланыштуулукту, ал эми "анда да" тойго тиешелүүлүктү билдирет.

Референцияларды колдонуу идеяларды байланыштырууга жана дискурстун бүтүндүгүн, жумурулугун камсыз кылууга жардам берет. Ар кандай тилдердеги референцияларды салыштыруу лингвистикалык жана маданий контекстте байланыш каражаттары жөнүндө түшүнүк берет.

Субституция, референттен айырмаланып, өзүнчө белгилерди эмес, бүтүндөй сөз айкаштарын же сүйлөмдөрдү алмаштырууну билдирет. Бул байланыш каражаты дискурста айрым сөздөрдү гана эмес, сөз айкаштарын алмаштыруу үчүн колдонулат.

Талданып жаткан тексттерде субституция англис тилиндеги *this, these, them* жана кыргыз тилиндеги *ушул, ушулар, ал, алар* ат атоочтору же *one, do, so, not* сөздөрү аркылуу берилиши мүмкүн. До аркылуу берилген субститутция *that* же *so* менен айкалышып *do that/do so* тибиндеги структураларды түзөт.

Тексттеги когезияны байланыштыруунун дагы бир жолу эллипсис болуп саналат, мааниси контекстен түшүнүктүү болгон мурунку сүйлөмдү же сүйлөмдөрдүн элементтерин алып салуусу эллипсис деп аталат. Эллипсис диалогдо жана кептик стилде көп кездешет.

Биз карап чыккан кыргыз ырларында көп учурда ар кандай коннекторлор колдонулат, атап айтканда, бириктирүүнү билдирүү үчүн ("жана"), жокко чыгаруу учун ("бирок"), бөлүүнү билдирүүдө ("ошол эле"), түшүндүрмөнү көрсөтүүдө ("башкачы айткандай") ж.б.у.с. Мындай коннекторлор сүйлөмдөрдү гана байланыштырбастан, жаңы абзацты же өзгөчө фразалык биригүүнү билдирип, жаңы микротемаларды киргизе алат. Тексттердеги сөздөрдү жана сөз айкалыштарынын бири-бирине маанисине карай бириктирүү кеңири таралган жана көп кырдуу көрүнүш болуп эсептелет.

Үчүнчү баптын үчүнчү бөлүмүндө англис жана кыргыз тилдериндеги ыр дискурсунун прагматикасынын өзгөчөлүктөрү талданды

320 англисче (британиялык жана америкалык) жана 300 кыргыз ырлары иликтөөгө алынды. Талдоо "импликатура", "логикалык натыйжа" жана "пресуппозиция" түшүнүктөрүнүн алкагында жүргүзүлдү. Импликатура, логикалык натыйжа жана пресуппозиция - бул коммуникациянын аспектилери жана тилдеги логикага байланыштуу түшүнүктөр болуп эсептелет. Импликатура - бул мазмунунда ачык жана даана билдирүү болбогон, бирок угуучу конкреттүү кырдаалдын жана контексттин негизинде жашыруун маалыматты же анын маанисин түшүнө билүүсү. Бул сөз менен ачык айтылбаган кыйыр маалымат. Логикалык натыйжа билдирүүлөргө негизделген логикалык байланыштардан келип чыккан тыянак. Эгерде биринчи маалымат чындыкты чагылдырса, анын негизинде кийинки билдирүү пайда болот, анда экинчи билдирүү биринчи маалыматтын логикалык натыйжасы деп эсептелинет. Пресуппозиция – бул жоромолдонгон же тастыкталган маалымат жана айтуучунун божомолдоосу же так билдирүүсү маалыматтын негизи болуп саналат. Пресуппозиция баяндамачы

менен угуучу үчүн жалпы мүнөзгө ээ болгон, болжолдуу маалымат болуп саналат.

Бул түшүнүктөрдүн ар бири баарлашуунун мазмунун маанисин байытып, алардын ортосундагы логикалык байланыштарды тактап, маалыматты түшүнүүдө жана берүүдө орду чоң.

Үчүнчү баптын төртүнчү бөлүмүндө Google Forms <https://forms.gle/e8RHX3YF1UvxqxLX9> платформасын колдонуу менен ассоциативдик эксперименттин (ыр дискурсу кыргыздардын лингвомаданий өзгөчөлүктөрүн аныктоодо колдонуу) жыйынтыктары берилген

Үчүнчү баптын бешинчи бөлүмүндө Google Forms <https://forms.gle/e8RHX3YF1UvxqxLX9> платформасын колдонуу менен ассоциативдик эксперименттин (ыр дискурсу америкалыктардын жана британдыктардын лингвомаданий өзгөчөлүктөрүн аныктоодо колдонуу) жыйынтыктары берилген

КОРУТУНДУ

Эки тилде тең ыр дискурсуна авторлору сезимдерин эмоционалдык түрдө жеткирүү үчүн стилистикалык каражаттарды кеңири колдонушкан. Бул ыкмалар ыр саптарында катылган жашыруун маалыматтарды көрсөтүү максатында колдонулат. Ыр дискурста образдуулукту жаратуу үчүн лингвостилистикалык ыкмаларды ишке ашыруу англис тилдүү жана кыргыз авторлорунун көркөм ой-пикирлеринин өзгөчөлүктөрүн терең жана маңыздуу ачып берет.

Ритм, интонация жана мелодия сыяктуу фонетикалык өзгөчөлүктөр ырлардын атмосферасын жана маанайын калыптандырууда негизги мааниге ээ. Метафора, аллитерация жана каймана туюнтмалар сыяктуу лексикалык түзүлүштөр ырлардын тилин байытып, көп маанилүү образдарды жаратат. Синтаксистик өзгөчөлүктөр, анын ичинде кайталоо, параллелизм жана инверсиялар тексттердин структуралык экспрессивдүүлүгүнө жана эсте көп убакытка сакталуусуна өбөлгө түзөт. Суроолуу жана жөнөкөй сүйлөмдөрдүн, ошондой эле ат атоочтордун биринчи жана экинчи жакта колдонулушу англис тилиндеги ыр тексттеринде диалогдук кептин кеңири орун алгандыгын аныктайт.

Англис тилиндеги ыр дискурсу жөнөкөйлүгү, кыскалыгы, жаргондун колдонулушу, ошондой эле монологдук жана диалогдук кептин болушу менен белгиленет. Ал эми кыргыз ыр дискурсу синтаксистик стилистикалык каражаттардын байлыгы, ритмикалык ар түрдүүлүгү жана лирикасы менен өзгөчө эпикалык жеткиликтүүлүгү менен айырмаланат. Эки ыр дискурстары тең бай этномаданий мазмун жана образ менен ширетилген жеке инсандардын, коомдун, улуттун маданий иденттүүлүгүнүн маанилүү көрсөткүчү болуп саналат.

Кыргыз ырлары бул элдин улуттук мурасын чагылдырып, чексиз маданий байлыкты чагылдырат. Алар тилдик жана маданий өзгөчөлүктөрдүн айкалышынын мыкты үлгүсү болуп саналат, уникалдуулугу жана кооздугу менен таң калтырат. Кыргыз ырларынын тексттери, эреже катары, поэтикалык

мүнөзгө ээ жана элдин бай тарыхын, маданий салттарын жана жашоо образын чагылдырган өзгөчө обондору жана ритмдери менен мүнөздөлөт. Бул ыр дискурста кыргыз элинин меймандостугу, жайдары мүнөзү, жаратылышты сүйүү жана урматтоо, ошондой эле элдин туруктуулугу жана чыдамкайлуулугу сыяктуу маданий өзгөчөлүктөрү чагылдырылган.

Англисче ыр дискурс - бул расизмге каршы күрөшүү, социалдык адилетсиздик, аялдардын укуктарын коргоо, согушка каршы нааразычылык акциялары, ошондой эле сүйүү темаларын чагылдыруу сыяктуу британиялык жана америкалык коомдордогу тенденциялардын жана социалдык-маданий өзгөрүүлөрдүн чагылыштарын камтыйт. Британдык ыр дискурсунда консервативдүүлүк, туруктуулук, чектелген эмоционалдуулук, токтоолук жана укмуштуу окуяларга болгон романтикалык каалоолор сыяктуу маданий сапаттар берилген. Лингвистикалык көп маданияттуулуктун феномени болгон америкалык ыр дискурсу америка элинин индивидуализм, эркиндикке жана сөз эркиндигине карай умтулуусу жана өз өлкөсүнө болгон терең берилгендик сыяктуу маданий өзгөчөлүктөрүн жана адамкерчиликтүүлүктү чагылдырат.

Диссертациянын темасы боюнча жарыяланган эмгектердин тизмеси:

1. Байгазиев, Д. Т. К вопросу о соотношении понятий «текст» и «дискурс» [Текст] / Д. Т. Байгазиев // Тілтаным, Институт языкознания им. А. Байтурсынова (Алматы) - 2012. - № 2 (46). -- С. 138-144.
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=24269227>

2. Байгазиев, Д. Т. Англоязычный песенный дискурс как компонент культуры [Текст] / Д. Т. Байгазиев // Вестник Международного университета Кыргызстана.- 2012. - № 2 (22). - С. 91-93.
<https://elibrary.ru/item.asp?id=27593575>.

3. Байгазиев, Д. Т. Фонетические особенности песенного дискурса в английском языке [Текст] / Д. Т. Байгазиев // Вестник Кыргызского государственного университета им. И. Арабаева. - 2013. - № 10 «Филологические науки». - С. 20-25.

4. Байгазиев, Д. Т. Анализ песенного дискурса британской группы “The Rolling Stones” [Текст] / Д. Т. Байгазиев // Вестник Кыргызского государственного университета им. И. Арабаева. - 2014. - № 13 «Филологические науки». - С. 24-28.

5. Байгазиев, Д. Т. Лингвокультурологический анализ песенного дискурса (на материале песен Стинга) [Текст] / Д. Т. Байгазиев // Вестник Кыргызского государственного университета им. И. Арабаева. - 2014. - № 13 «Филологические науки». - С. 28-30.

6. Байгазиев, Д. Т. Использование синтаксических стилистических приемов в англоязычном и кыргызоязычном песенном дискурсах [Текст] / Д. Т. Байгазиев // Наука и новые технологии Кыргызстана. - 2014. - №1.- С. 222-224.
<https://elibrary.ru/item.asp?id=24109427>

7. **Байгазиев, Д. Т.** Лингвостилистические особенности песенного дискурса в английском и кыргызском языках [Текст] / Д. Т. Байгазиев // Известия Вузов - 2014. - № 1. - С. 216-218. <https://elibrary.ru/item.asp?id=24342406>
8. **Байгазиев, Д. Т.** Песенный дискурс как креолизованный текст [Текст] / Д. Т. Байгазиев // Проблемы современной науки и образования. – 2016. - № 27 (69).- С.79-82. <https://elibrary.ru/item.asp?id=26717397>
9. **Байгазиев, Д. Т.** Грамматические средства когезии в англоязычном и кыргызоязычном песенном дискурсе [Текст] / Д. Т. Байгазиев // Проблемы современной науки и образования. – 2016. - № 27 (69).- С.77-79. <https://elibrary.ru/item.asp?id=26717396>
10. **Байгазиев, Д. Т.** Лексические стилистические особенности песенного дискурса в английском и кыргызском языках [Текст] / Д. Т. Байгазиев // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2022. - № 1. –С. 226-229. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=48408395>
11. **Байгазиев, Д. Т.** Лингвокультурные особенности кыргызского песенного дискурса: ассоциативный эксперимент [Текст] / Д. Т. Байгазиев // Бюллетень науки и практики. Том 7, №10– 2023. – 348-356. <https://elibrary.ru/item.asp?id=54696255>
12. **Байгазиев, Д. Т.** Perception of Kyrgyz music as a factor of motivation to a healthy lifestyle: Survey. [Текст] / Д. Т. Байгазиев, А. С. Кельдибекова, Н. З. Хабибуллаева, Ч. К. Найманова, Г. К. Джумалиева // BIO Web of Conferences 120, 01052, 2024. (Scopus) https://www.bioconferences.org/articles/bioconf/abs/2024/39/bioconf_mbf2024_01052/bioconf_mbf2024_01052.html

Байгазиев Данияр Талантбековичтин

“Ыр дискурсуунун лингвостилистикалык жана лингвомаданий өзгөчөлүктөрү (англис жана кыргыз тилдеринин материалдарынын негизинде)” аттуу темада 10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: ыр дискурс, лингвостилистикалык жана лингвомаданий өзгөчөлүктөрү, лексикалык жана грамматикалык бириктирүү, прагматика, ассоциативдик эксперимент

Изилдөөнүн **объектиси** англис (британ жана америкалык) жана кыргыз ыр тексттери. **Изилдөөнүн предмети** англис жана кыргыз тилдериндеги ыр тексттеринин лингвистикалык-стилистикалык жана лингвомаданий бөтөнчөлүктөрү.

Изилдөөнүн максаты – ыр дискурсуунун лингвостилистикалык жана лингвомаданий аспектилердин көз карашынан талдоо.

Изилдөөнүн методдору: эмпирикалык метод, анализ жана синтез, лингвистикалык изилдөө ыкмалары, чогултуу, салыштыруу, ассоциативдик эксперимент, дискурс анализ.

Изилдөөнүн натыйжаларынын илимий жаңылыгы төмөнкүлөрдө:

1. Англис жана кыргыз тилдериндеги ыр дискурстарында колдонулган лингвистикалык жана стилистикалык ыкмалар фонетикалык, лексикалык жана синтаксистик деңгээлдерде аныкталып, алардын маданий контекст менен байланышы иликтенген. Бул ар түрдүү маданий коддор жана символдор ыр дискурстарындагы трансформациялануу өзгөчөлүктөрүн жана текстти кабыл алуудагы таасирин көрсөтөт.

2. Англис жана кыргыз тилдериндеги ыр дискурсуундагы лексикалык жана грамматикалык когезия каражаттарынын функциясынын бөтөнчөлүктөрү ачыкталып, тексттердин байланыштуулугунун жана көркөмдүүлүгүнүн негизи катары алардын маданий-лингвистикалык өзгөчөлүктөрү иликтенди.

3. Америкалык, британиялык жана кыргыз элдеринин лингвомаданий өзгөчөлүктөрүн аныктоо максатында англис жана кыргыз тилдериндеги ыр дискурсуунун прагматикалык интенциялары ачылып берилди.

4. Америкалык жана кыргыз элдеринин лингвомаданий өзгөчөлүктөрүн көрсөтүү максатында ырларды колдонуу менен ассоциативдик эксперимент жүргүзүлдү жана талдоого алынды.

Иштин натыйжаларынын колдонуу чөйрөсү. Иштин натыйжалары “Тил теориясы”, “Стилистика” теориялык курстарында, когнитивдик лингвистика, дискурс анализ жана лингвокультурология боюнча атайын курстарда, ошондой эле англис тилиндеги практикалык сабактарда колдонулушу мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

диссертации Байгазиева Данияра Талантбековича на тему «Лингвостилистические и лингвокультурные особенности песенного дискурса (на материале английского и кыргызского языков)», представленной на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.20. – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание

Ключевые слова: песенный дискурс, лингвостилистические и лингвокультурные особенности, лексическая и грамматическая когезия, прагматика, ассоциативный эксперимент

Объектом исследования послужили англоязычные (британские и американские) и кыргызские песенные тексты. **Предметом** настоящего исследования являются лингвостилистические и лингвокультурные особенности песенных текстов в английском и кыргызском языках.

Цель настоящего исследования - анализ песенного дискурса с точки зрения лингвостилистических и лингвокультурологических аспектов.

Методы исследования: эмпирический метод, анализ и синтез, методы лингвистического исследования, сбор, сопоставление, ассоциативный эксперимент, дискурсивный анализ.

В работе получены следующие **научные результаты:**

1. Выявлены и описаны лингвостилистические приемы песенного дискурса в английском и кыргызском языках на фонетическом, лексическом и синтаксическом уровнях, а также представлен анализ их связи с культурным контекстом. Это позволяет показать, как различные культурные коды и символы трансформируются в песенном дискурсе и как они влияют на восприятие текста.

2. Выявлена специфика функционирования средств лексической и грамматической когезии в песенном дискурсе английского и кыргызского языков как механизма создания связности и выразительности текстов с учетом их культурно-языковых особенностей.

3. Выявлены прагматические интенции песенного дискурса в английском и кыргызском языках с целью выявления лингвокультурных особенностей американского, британского и кыргызского народов.

4. Проведен и проанализирован ассоциативный эксперимент, в ходе которого использовались песни для выявления лингвокультурных особенностей американского, британского и кыргызского народов.

Сфера использования результатов работы. Результаты работы могут использоваться в теоретических курсах “Теория языка”, “Стилистика”, в спецкурсах по когнитивному языкознанию, дискурс анализу и лингвокультурологии, а также на практических занятиях по английскому языку.

SUMMARY

of the dissertation of Baigaziev Daniyar Talantbekovich entitled "Linguostylistic and linguocultural features of song discourse (based on the English and Kyrgyz languages)", submitted for the degree of Candidate of Philological Sciences majoring in 10.02.20. - comparative-historical, typological and contrastive linguistics

Keywords: song discourse, linguostylistic and linguocultural features, lexical and grammatical cohesion, pragmatics, associative experiment

The object of the study – English (British and American) and Kyrgyz song texts. **The subject** of the study is linguostylistic and linguocultural features of English and Kyrgyz song discourse.

The aim of this study is to analyze song discourse from the point of view of linguostylistic and linguocultural aspects.

Research methods: empirical method, analysis and synthesis, methods of linguistic research, collection, comparison, associative experiment, discourse analysis.

The following **research findings** were obtained in the work:

1. The linguostylistic devices of song discourse in English and Kyrgyz languages at the phonetic, lexical and syntactic levels are identified and described, and an analysis of their connection with the cultural context is presented. This allows us to show how various cultural codes and symbols are transformed in song discourse and how they influence the perception of the text.

2. The specificity of the functioning of lexical and grammatical cohesion means in the song discourse of English and Kyrgyz languages as a mechanism for creating coherence and expressiveness of texts, taking into account their cultural and linguistic features, is revealed.

3. Pragmatic intentions of English and Kyrgyz song discourses were revealed in order to identify the linguocultural features of the American, British and Kyrgyz peoples.

4. Associative experiments were conducted and analyzed, during which songs were used to identify the linguocultural features of the American, British and Kyrgyz peoples.

Scope of the results of the work. The results of the work can be used in theoretical courses “Theory of Language”, “Stylistics”, in special courses on cognitive linguistics, discourse analysis and linguocultural studies, as well as in practical classes in English.